

APIE ESĖ... SKAITINIAI

Rašau esė taip, kaip savo malonumui maudydavosi viena Anglijos karalienė – du kartus per metus... reikia to ar nereikia. Dėl to kai kurių žmonių esu laikoma eseiste. Taigi šito teksto nepradėsiu nuo peizažo. Pradėsiu jį taip, kaip, kai kurių kritikų manymu, eseistai ir temoka – nuo visiškai asmeniškios patirties, subjektyviai, nuo įvykio, visuomenei jokių aspektu neįdomaus. Tokiais pačiais dalykais (na gal dar kokių sau įprastu „literatūriniu šūviu“) norėčiau šį tekstą ir baigti. Net jei per rašymo laiką Baltarusijoje vėl būtų išrinktas A. Lukašenka, o Irane prasidėtų karas.

...Valgau prieš metus „Akropolio“ „Delano“. Reikėtų gal rašyti: „Akropolyje“ „Delano“, manau, kad linksnio (o ne vaizduojamo objekto) pakeitimas sakini tekste kartais pataiso. Vertybiškai. Virš alkūnių „mazurkos“ laikau padėklą su lėkšte blynų ir grėsmingai teliūskuojančia kava, dairydamosi, kur nutūpti. Prie manęs, stovinčios tikrai ginties poza, prieina nepažįstama moteris. Pasisveikina, pasako, kad ji savo išsilavinimu neturi nieko bendra su literatūra. Aš dėl visa ko nuleidžiu padėklą kaip skydą į krūtinės aukštį, nors irgi nepriklausau jokiai literatūrinei kūrybinei sąjungai. Tada moteris dėl savo literatūrinio išsilavinimo neturėjimo kažkodėl atsiprašo, nežinodama, kad man tai yra pranašumas (apie literatūrą kalbant – ypač), ir perduoda nuo savęs ir savo draugių inžinierių linkėjimus. Nes joms patinkanti mano knyga. Padėkoju už gerą žodį ir nueinu valgyti blynų. Ir dabar laisvai, be jokios struktūros, t. y. eseistiškai, pereisiu nuo blynų prie pirmojo teiginio.

Pirmas paklydimas. Esė (*kaip žanro išpopuliarėjimo priežasčių mistifikavimas*). Apie esė, „kaip esminio mąstymo teritoriją“, yra priešnekęta per šio žanro suklestėjimo metus daug. Stengiantis atspėti populiarumo paslaptį ir dažnai nuo jos tostant. Manau, kad priežastis – labai paprasta. Tam tikru metu kaip tik esė ėmė rašyti keli autoriai, kurie literatūros lauke išsiskyrė savo stiliumi, labiau atitiko modernų mąstymą ir sudrumstė kai kuriuos ramius literatūros vandenius. Žmonės, skaitydami knygą, skirtingai nei kai kurie išsilavinimą turintys kritikai, nesieja žanro su teksto trauka. Daugelis jų net nežino, kokio žanro kūrinių skaito – esė, novelę ar memuarus. Gryno pavidalo šių žanrų kūrinių būtų sunku net surasti ir, ko gero, jei atkapstytume, jie pasirodytų anachronizmas. Pasakojimais atveriamą pasaulį eseistai tam tikru metu ėmė atskleisti adekvačiau šiuolaikinei sąmonei. Taip – su juslėmis ir su kompleksais, su nuovargiu, be pirštu prikišamo idealo, be atvirai eksploatuojamų emocijų, be gimtosios kalbos grožį išryškinančių poetizmų ir tūkstančiams jaunų žmonių nebesuvokiamų tarmybių, be tiesmukai žadinamo gaudulio „teisingai“ suprantamai laimei ir gyvenimo prasmei, degraduojančiam kaimui, savo pasakotojui, su gatvės kalba ir citatomis iš kitų kūrinių, aktualijomis, su ironija ir su distancija. Ir tai nėra savaiminis blogis. Nėra ir savaiminis plusas. Klausimas čia tik vienas – kaip tai daroma? *Net to paties autoriaus kūrinys ironija, intymiojo gyvenimo atvertys, juslės, perversijos, keiksmazodžiai vieną kartą yra naudojami sėkmingai, o kitą kartą – dėl „tuščio“ efekto. Ir tai turi būti konkrečiai įvardijama.* Pozityvo mažai turi ir J. Coetzee, ir E. Limonovas, bet jų beviltiškumą, pyktį dėl pasaulio neteisybės gretinti būtų labai sunku. Nėra dviejų žmonių, liūdnu (ciniškų, sarkastiškų, akiplėšiškų) vienodai. Rašytojų – juo labiau.

Teiginys, kad „fiziologija greičiau išsisemia nei istorija“, kaip rašo J. Sprindytė straipsnyje „Žiemos skaitiniai“ (Š. A., III.18), kuris ir inspiravo šias mano mintis, man primena šachmatų partijos pradžios komentarą – baltieji pradeda, raudonieji laimi. *Išsisems greičiau tai, kas bus ne taip meniškai įtaigiai*

pavaizduota. „Objekto kalibro“ nėra. Tėra *meninės raiškos* kalibras. A. Schopenhaueris sakė: „Romanų rašytojas turi siekti ne aprašyti didelius įvykius, bet mažus daryti įdomius“.

XIX a. salonuose, poetams skaitant savo eilėraščius, buvo normalu ir net geras tonas apsverkti ir atsidūsėjus – nualpti. O pauosčius kvapniosios druskos ir patyrus katarsį geriau susivokti, kas yra gėris, kas yra blogis, kas yra grožis. Man atrodo, kad kai kas vis dar pasigenda meno percepcijoje kaip tik tokių reakcijų. Tokias funkcijas atliekančių knygų, parašytų ir rašomų labai žinomų, gerbiamų ir vyresnio amžiaus, ir keturiasdešimtmečių autorių, Lietuvoje yra nemažai ir niekas nedraudžia jų rinktis tiems, kas pasiilgsta šviesesnės pasaulėjautos. Jos parašytos su pakankamai aiškiais nuorodomis į juoda ir balta. Su aiškiai suformuluota idėja. Gražia literatūrine kalba (sakau tai ne ironiškai). Be ypatingų netikėtumų. Su atpažįstamos melodijos patiriamu malonumu ir jauduliu. Be ironijos, humoro, be sarkazmo ir distancijos. Empatiškai kaip nekvestionuojamą gimtąjį peizažą ar brangų daiktą iš vaikystės suvokiant tai, kas vaizduojama.

Atvirai demonstruojama „humanistinė vertybė“, vadinamasis žmoniškumas, ką ir kalbėti apie net menką didaktikos gaidą (tokią literatūros funkciją keliasdešimt metų skatino socialistinis realizmas), šiandien tekste atrodo kaip paslaugia ranka koridoriuje padėtos kopėčios prie penkto aukšto lango vietoj evakuacijos plano. Įprasta proza, kuri kaip neabejotina vertybė ir net kaip privaloma misija parodyti šviesą tunelio gale buvo suvokiama, tarkim, dar prieš 30 metų, šiuolaikiniame pasaulyje modernaus žmogaus sąmonei tapo patetiška, primityvi, o prievarta pumpuojamos ir atsitiktinai sugeriamos agresyvios, brutalias, šokiruojančios, manipuliuojančios sąmone ir ją provokuojančios žiniasklaidos fone – neatelestinai naivi ir prėska. Dėl kintančio mąstymo (kartu, žinoma, ir rašymo) atsiranda proga ir pretekstas kritikams ir rašytojams kalbėti apie žanrų difuziją: anksčiau – apie prozišką poeziją, dabar – apie eseistinį ar žurnalistinį romaną, apysakas-esė, apie daugelio autorių posūkį tam tikru metu ir į eseistiką – R. Granausko, D. Kajoko, V. Juknaitės, M. Martinaičio ir daugelio kitų.

Antras paklydimas. *Tariamasis esė lengvumas*. „Esė – palengvintas žanras“; „Esė – novelės podukra“; „Esė imituoti lengviau nei novelę...“ ir t. t. Esė siejama su nestruktūriškumu, laisvu kalbėjimu, neatsakingu rašymu gaminant epigonus. Belineka su puokšte rožių čiuožti į E. Knispelio „Atleisk“. Ir atsiprašyti tautos. Tiksliau – kritikų. Kad rašai esė. O ne romanus. Kurie *be jokios kito žanro konkurencijos jau kokie dveji metai yra literatūros lyderiai*. Juos rašyti ėmė ir buvę eseistai, ir – o tai jau yra kur kas įdomiau – pirmosios knygos autoriai. Lietuvių literatūros istorijoje tai pasitaikydavo ne taip dažnai. Naujų autorių, kurie debiutuoja būtent romanu, dar neseniai laikytu solidžiausiu literatūros žanru, kai kurios leidyklos pagimdo po keletą per metus. Prieš mugę – kolekciją. Kaip sakė vienas sąmojingas žmogus: „Na ir kaip mums pavyko pasiekti tokių stulbinamų rezultatų?“ Atsakymas ne toks jau paprastas, kaip gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio, bet dabar – ne apie tai daina. (Ir romano žanras savaimė čia niekuo dėtas.) Perfrazuojant V. Majakovskį būtų galima pasakyti – rašyt gali ir nemokėti, tačiau rašytoju būti privalai. Ir jeigu man kas įrodys, kad ta amorfiškos struktūros žurnalistinė greitakalbe parašytų rinką užplūdusių daugumos tekstų lavina, *kai kurių kritikų rimtu veidu gvildenama dėl juose neva atskleidžiamų socialinių, žmogiškų skaudžių problemų*, yra romanai, kad tai iš viso yra literatūra, tai aš, užsidėjusi šalną ir užsimovusi boksininko pirštines, pasižadau S. Parulskiui įrodyti, kad A. Pogrebnojaus *Eilės* yra poezija. Savo ruožtu reklama pateikdama tuos „romanus“ kaip literatūrą ugdo skaitytojų skonį. Abipusis poveikis čia yra neišvengiamas. Tokios literatūros, leidėjų ir kai kurių kritikų išugdyti skaitytojai, be abejo, už panašias knygas po keleto metų teiks premijas.

Amžiną atilsį V. Kubilius sakė: „...esė – žymiai sunkesnė kūrybos rūšis negu, sakykim, romanas ar poezija“. Neetiška ginčytis su nebegalinčiais diskusijoje dalyvauti. Tačiau manau, kad *vienodai neteisūs yra ir to žanro kritikai, ir pervertintojai. Esė – lygiai toks pat žanras kaip ir kiti*. Ir tai, kaip sugėdintų mane A. Andriuškevičius, yra banali aksioma. Esė reikia lygiai tiek pat kūrybinės įtampos, struktūravimo (jis, S. Žuko pastebėjimu, kaip kai kuriose R. Rastausko esė, gali būti akustinis, bet būtinas), talento, meistrystės, amato ir dar Dievo skreplelio. Ir jei, sekdami patikusiais eseistais, randasi epigonai, manydami, kad jie rašo esė, o kritikai mano, kad dėl to kalta esė – argumentų nelabai ir turėčiau. Nes *grafomanija su žanru man nesisieja niekaip*. Žanrai neturi privilegijų, juos – nepelnytai ir netyčia – „privilegiuoti“ išskirdamas literatūros sraute gali tik vienas dalykas – teksto meninė kokybė. Kaltinti žanrą dėl atsirandančių epigonų – tai tas pats, kas kaltinti plieno pramonę dėl to, kad Kazys nudūrė žmoną peiliu.

Kai kuriuose A. Marčėno eilėraščiuose man, pavyzdžiui, yra daugiau tobulai išreikštos žmogiškosios patirties ir likimo nei novelėse ar romanuose, nors tai pagal apibrėžtis turėtų būti šių žanrų privilegija. Netikiu, kad tuos eilėraščius parašyti poetui reikėjo mažiau įtampos, meistrystės ir susikaupimo nei kam nors rašant geras esė ar apsakymus.

Trečias paklydimas. *Eseistų „gogelmogelis“*. Eseistai, kaip ir novelistai, romanistai, futbolistai – labai skiriasi. Bet daugiskaita dažniausiai aptariami pirmieji, paprastai kaip tam tikra ironiška, sarkastiška, ekshibicionistinė, išsirengusi plikai „išsisupusi plačiai“ komanda tyrame literatūros lauke, kurio žiūrovai yra pavargę nuo perversijų. Skaitai apie mėgavimąsi juslėmis, intymiuoju privačiuoju pasauliu, bjaurastimi, „kaišiojamomis“ (tokie apibūdinimai išduoda kalbančiojo nuostatą; kodėl ne tiesiog „pateikiamomis“?) citomis ir madingais vardais esė tekstuose ir, aišku, pasiilgsti konkretumo. Norisi žanrą susiaurinti iki autoriaus kūrinio. Kas – kur – mėgaujasi? Kokiame kūrinyje? Kokiame tekste? Kokiais sakiniais? Kas – „kaišioja“, o kur citata „gieda kaip cikada“. Man sunkiai pavyktų tapatintis su, tarkim, S. Parulskio pasakotojo erotinio atsivėrimo, įcentrinimo, bjaurumo estetikos laipsniu, nors „sukergti“ su šiuo autoriumi (dėl nepreciziškų paralelių – taip pat) esame jau net gyvenime.

Ketvirtas paklydimas. Dėl „*siužetą siūlau nušauti*“. Ši J. Hašeko frazė po „Baltų lankų“ 2002 m. išleistos penkių eseistų knygos pasidaugino (tikriausiai dėl savo lakumo) stebėtinai netiksliai, tarsi programiškai patvirtinant eseistų propaguojamą žanro amorfiškumą. Perskaičiusi nuoširdų A. Šlepiko pasipriešinimą šiam pasiūlymui jo naujosios knygos viršelyje, iš tikrųjų pasijutau kaip nušovusi porą juodųjų gandrų, įrašytų į Raudonąją knygą.

Cituoju esė originalą: „Su siužetu normalūs rašytojai elgiasi taip, kaip vienas „Šveiko“ veikėjas patarė pasielgti su kitu knygos veikėju – siūlau jį nušauti *ir tada palaidoti su derama pagarba*“ (išryškinta mano – G. R.). Antroji sakinio dalis man buvo lygiai tokia pat svarbi kaip ir pirmoji. Kai ką nors laidoji su pagarba, vyksta tam tikra ceremonija. Sakomos kalbos... Į chrizantemomis išbedžiotą kapo duobę virpančia ranka beriama sauja žemės. Tolėliau už palydinčių velionį draugų ir pažįstamų tyliai šnekučiuojasi ir rūko duobkasiai, svajodami apie pirmąjį šnapso butelį. Ne laiku į žemę ima dužti lietaus lašai. Smėlin kastuvo kotu spaudžiamas kryžiaus ženklas. Kažkas kažkam į ausį tyliai primena, kad velionis buvo ateistas. (Eseistas...) Pašniurkščiojama. Kukliu užuojautos bučiniu pasibučiuojama su visai dar nieko atrodančia svetima žmona. Vėjas aštriai, ne gėlėmis kvepiančius gedulingus žiedus užneša gelstančiais medžių lapais, trakšteli pašventintos žvakės dagtis... (Tyčia laidoju šio straipsnelio siužetą, tik, deja, banalia raiška.)

Kaip tik apie tą metą literatūroje ėmė rasti romanų, parašytų greitai. Kaip bet koks pasakojimas, bet kaip. U. Eco savo tais pačiais 2002 m. išleistoje knygoje *On Literature* sakė: „Nesuprantu tų, kurie parašo romaną per metus; jie gali būti nuostabūs, aš jais žaviuosi, bet nepavydžiu. Romano rašymo grožis nėra tiesioginė transliacija, tai yra sulėtinto perdavimo grožis“. Romanas *atsipalaidavo... iki siužeto*. Su žiniasklaidos aktualijų ir detektyvo elementais. „Popsai“ – tai tik patvirtina (Brownas, Mankellis, marininos). Gilesnėms įžvalgoms ir meniškumui nebėra laiko ir noro. O dar vėliau – nebebus gebėjimo ir motyvacijos, nes nebebus skaitytojų, jie bus išugdyti mugėms konvejeriais išmetamų kolekcijų. Tada norėjosi priminti, kad siužetas – būtinas, bet ne svarbiausias romane. Sukalti nepraskydusį romano siužetą keliais šimtais puslapių lietuvių šiuolaikiniame romane geba gal tik J. Ivanauskaitė. Tai nėra lengva... Bet dar sunkiau – „palaidoti“ tą siužetą ilgai atmintyje išliekančia reikiamo lygio menine raiška.

P. S. J. Sprindytė stebisi, kodėl knygų mugės pokalbyje apie esė buvo aiškiai juntama rašytojų gynybinė pozicija. Ji neatsiranda iš niekur. Aš, lygiai kaip ir kritikė abejodama „esė, kaip žanro, amžiniaisiais burtais“ (kaip ir bet kurio kito žanro, nes teksto burtą kuria ne žanras), skaitau minėtųjų „Žiemos skaitinių“ paskutinę pastraipą: „Novelė atsigauja, ir jau vien dėl to eseistams iškils problemų“. Man taip sako mano dantistė: „Jei neišsitrauksite aštuntojo danties, jums kils problemų su septintuoju“. Aš plačiai išsižioju ir instinktyviai ginties poza įsirėžiu odinėje jos kėdėje... Niekada nemaniau, kad vienas dantis gyvuoja kito sąskaita.

Giedra Radvilavičiūtė, „Apie esė... skaitiniai“, *Šiaurės Atėnai*, 2006 03 25.